

LBRIS

We know
books

Psihologia și artele vizuale

Starea de bine
și expresia artistică

Ana María Ullán

Traducere din limba spaniolă
de Mihaela Coman

LITERA
București

Cuprins

Introducere	7
Rolul artelor vizuale și al muzeelor în îngrijirea persoanelor care suferă de demență	19
Rolul artelor vizuale în starea de bine a persoanelor care suferă de Alzheimer sau de alte forme de demență	19
Bazele teoretice ale programelor de arte vizuale pentru persoanele care suferă de demență	25
Rolul educației artistice în cazurile de demență timpurie	33
Abordările programului de educație artistică pentru persoanele care suferă de demență	33
Organizarea cercetărilor asociate programului	39
Rezultatele observației participative	41
Rezultatele focus-grupurilor cu participanții	51
Rezultatele focus-grupurilor cu îngrijitorii profesioniști	58
Concluziile	60

**Două exemple de muzee incluzive pentru persoanele
care suferă de demență**

	65
Planificarea și organizarea programului „Avem întâlnire cu arta“	65
Conceperea itinerarelor muzeale	67
Desfășurarea itinerarelor muzeale	72
Activitățile artistice concepute pe baza lucrărilor văzute în muzee	77
Concluziile privind experiența muzeelor incluzive pentru persoanele care suferă de demență	94

Artele vizuale în spitalele de pediatrie

	101
Prezența artelor vizuale în spitale	101
Perspectiva ambientală	105
Perspectiva participativă	116
Perspectiva exploratorie și de diagnosticare	125
Concluziile privind utilizarea artelor vizuale în spitalele de pediatrie	128

Bibliografie

135

Rolul artelor vizuale și al muzeelor în îngrijirea persoanelor care suferă de demență

Rolul artelor vizuale în starea de bine a persoanelor care suferă de Alzheimer sau de alte forme de demență

Boala Alzheimer este principala cauză a demenței, dar nu și singura. Demența este un termen generic pentru o serie întreagă de simptome cauzate de tulburări care afectează creierul și au un impact asupra memoriei, gândirii, comportamentului și emoțiilor. Se estimează că există 47 de milioane de persoane cu demență la nivel mondial și că, până în 2050, această cifră va ajunge la 131 de milioane (Prince *et al.*, 2016). Printre pierderile pe care le implică demența, pierderea oportunităților culturale este una deosebit de importantă. Articolul 27 din Declarația

Universală a Drepturilor Omului recunoaște dreptul oricărei persoane de a participa liber la viața culturală a comunității și de a se bucura de artă. Cu toate acestea, s-a constatat că demența este un factor care influențează în mod negativ participarea oamenilor la activități culturale și artistice (Paillard-Borg *et al.*, 2009). Acest lucru se întâmplă în ciuda faptului că mai multe studii au arătat o relație pozitivă între participarea la astfel de activități și sănătatea și starea de bine în procesul de îmbătrânire (Cohen, 2009; Wikström, 2002).

Efectele pozitive ale activităților artistice asupra vieții persoanelor care suferă de demență au fost constatate în mai multe studii. O analiză recentă realizată de Badía (2017) a examinat studiile apărute în ultimul deceniu care s-au bazat pe artele vizuale și a sintetizat principalele concluzii ale acestora. Potrivit acestei autoare, studiile respective pot fi grupate în patru mari categorii. Prima se concentrează asupra schimbărilor în producția artistică, în funcție de caracteristicile clinice și de gravitatea demenței. Al doilea grup de studii analizează experiențele estetice ale participanților. Cel de-al treilea grup evaluează efectele cognitive și comportamentale ale diferitelor intervenții artistice. În sfârșit, al patrulea grup de studii analizează programele de arte vizuale ca oportunitate de a îmbunătăți calitatea vieții persoanelor care suferă de demență și a îngrijitorilor acestora. În general, conform aceleiași autoare, rezultatele studiilor arată schimbări și dificultăți în elaborarea unor creații artistice, confirmă capacitatea estetică a pacienților și susțin că terapiile artistice creative, ca terapii complementare non-farmacologice, sunt eficiente în boala Alzheimer și în alte forme de demență, într-un cadru

structurat de intervenție. Cu toate acestea, potrivit autoarei, studiile nu dovedesc efectele în timp ale diferitelor programe bazate pe activități artistice, și nici beneficiile acestora extinse la diferitele sectoare ale vieții persoanei respective. În mod similar, analiza studiilor examinate arată că se acordă mai multă importanță abordărilor de intervenție, orientate spre satisfacția de a participa la activități creative, decât celor axate pe recuperarea sau îmbunătățirea deficitelor care apar la persoanele diagnosticate cu demență.

Mai mulți cercetători au evidențiat importanța activităților artistice ca factor care poate contribui la starea de bine și la îmbunătățirea calității vieții persoanelor diagnosticate cu boala Alzheimer sau cu alte forme de demență. Kinney și Rentz (2005) au evaluat șapte domenii ale stării de bine la un grup de pacienți care au participat la un program artistic destinat persoanelor cu demență timpurie și medie, program conceput pentru a stimula exprimarea de sine prin intermediul artelor vizuale. Autorii au comparat, de asemenea, starea de bine observată la aceleași persoane, în timp ce participau la activitățile mai tradiționale ale centrelor de zi. Rezultatele au arătat că oamenii au manifestat mai mult interes, mai multă atenție susținută, plăcere, stimă de sine și normalitate în timpul participării la programul de artă.

O trecere în revistă a impactului intervențiilor artistice și de sănătate la nivelul comunității (Young *et al.*, 2016) a concluzionat că, în ciuda anumitor limitări metodologice, studiile au sugerat că activitățile artistice au avut un impact pozitiv asupra proceselor cognitive, în special asupra atenției, stimulării memoriei și îmbunătățirii comunicării. Participarea la un tur

al unei galerii publice de artă, urmat de o sesiune de activități artistice, poate avea efecte benefice asupra cogniției, poate îmbunătăți memoria episodică, starea de spirit și încrederea și poate reduce sentimentul de izolare, conform evaluărilor făcute de îngrijitori familiari (Eekelaar *et al.*, 2012).

Un alt studiu (Sauer *et al.*, 2016) a evaluat măsura în care persoanele cu demență au manifestat comportamente ce indicau o stare de bine sau de rău, în timpul unui program de activități de arte vizuale. S-a ajuns la concluzia că programul conceput pentru a facilita exprimarea creativă a persoanelor care suferă de demență le-a oferit participanților ocazia de a manifesta comportamente ce indicau o stare de bine și de plăcere într-o măsură mai mare decât programele tradiționale cu care a fost comparat.

Participarea la programe de educație în arta contemporană poate genera mai multe aspecte pozitive în experiența persoanelor diagnosticate cu boala Alzheimer sau cu alte forme de demență, printre care: bucuria, învățarea și o mai bună imagine de sine (Ullán *et al.* 2013). Împreună, aceste trei aspecte sunt deosebit de importante în experiența și starea de bine a acestor persoane. În plus, participarea în cadrul acestor programe de activități artistice este foarte apreciată atât de ei înșiși, cât și de îngrijitorii lor, de membrii familiei sau de personalul medical (MacPherson *et al.*, 2009).

Experiențele documentate confirmă faptul că demența în sine nu este un obstacol în a consuma produse artistice, de exemplu, a vizita galerii de artă sau muzee.

În 2006, Muzeul de Artă Modernă din New York (MoMA) a demarat un program inovator pentru persoanele diagnosticate cu

Alzheimer și pentru îngrijitorii lor familiari (Rosenberg, 2009). Programul, intitulat „Meet Me at MoMA“, a rămas activ în cadrul muzeului până în 2014, deși materialele și informațiile relevante pentru stimularea unor experiențe similare legate de vizitele la muzeele de artă pentru persoanele care suferă de demență sunt încă disponibile pe website-ul muzeului. Inițial, „Meet me at MoMA“ a fost conceput ca un program lunar pentru persoanele care erau în stadii incipiente sau medii ale bolii și a constat în tururi ghidate și discuții interactive în galeriile muzeului. Programul a arătat că vizitarea unui muzeu de artă poate fi o experiență bogată și plină de satisfacții pentru persoanele diagnosticate cu Alzheimer și pentru îngrijitorii acestora.

În aceeași ordine de idei, au fost documentate și alte inițiative bazate pe utilizarea muzeelor și a galeriilor de artă ca resursă pentru stimularea îngrijirii alternative a persoanelor care suferă de demență. MacPherson *et al.* (2009) au investigat efectul pe care l-a avut asupra persoanelor diagnosticate cu demență participarea la un program axat pe discutarea lucrărilor de artă de la Galeria Națională a Australiei. Acești autori au pornit de la recunoașterea faptului că demența implică, în realitate, o limitare considerabilă a tipului de activități la care participă persoanele cu acest diagnostic. Scopul studiului a fost acela de a vedea dacă participanții se pot implica într-o activitate care, deși normală pentru persoanele fără tulburări cognitive, este de un nivel intelectual și senzorial mai ridicat decât cele oferite, de obicei, celor ce suferă de demență. Autorii studiului au concluzionat că programele psihosociale bazate pe artă ar putea maximiza capacitățile reziduale ale persoanelor diagnosticate cu demență.

Modificând modelul MoMA și adăugând o componentă de creație artistică la aceste vizite la galeriile de artă, Eekelaar *et al.* (2012) au dorit să verifice dacă activitățile organizate de vizionare a unor opere de artă, urmate de activități de creație artistică în ambientul unei galerii, ar putea avea un impact asupra fluenței verbale și a memoriei episodice la persoanele care suferă de demență. De asemenea, au extins numărul de sesiuni pentru a aprofunda această experiență. Rezultatele au sugerat că memoria episodică a persoanelor diagnosticate cu demență ar putea fi îmbunătățită prin reacțiile estetice la obiectele de artă, în timp ce efectele asupra fluenței verbale au fost mai ambigue. Camic *et al.* (2014) au integrat, de asemenea, elemente din cadrul programului „Meet Me at MoMA” și din alte experiențe similare și au dezvoltat o intervenție în mai multe sesiuni, desfășurate simultan în două galerii. În urma studiului, aceștia au concluzionat că participarea la program a încurajat incluziunea socială, a îmbunătățit relațiile îngrijitorilor cu persoanele care suferă de demență, le-a sprijinit pe acestea din urmă și a stimulat procesele cognitive de atenție și concentrare.

Pentru a descrie experiența subiectivă a persoanelor diagnosticate cu Alzheimer și a îngrijitorilor familiari, atunci când participă la o activitate muzeală, Flatt *et al.* (2015) au realizat un alt studiu privind experiențele subiective ale acestor pacienți atunci când vizitează un muzeu. Ei au dezvoltat patru focus-grupuri, la care au participat zece persoane diagnosticate cu boala Alzheimer și zece îngrijitori familiari, toți luând parte la o activitate într-un muzeu de artă. Temele-cheie identificate au fost: stimularea cognitivă, legăturile sociale

și stima de sine. Autorii au subliniat rolul potențial al muzeelor de artă în îmbunătățirea calității vieții persoanelor care suferă de demență.

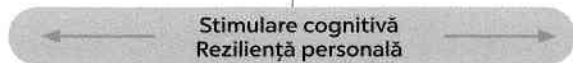
Bazele teoretice ale programelor de arte vizuale pentru persoanele care suferă de demență

Există mai multe motive pentru care activitățile bazate pe artele vizuale – activitățile de creație artistică, precum și vizitele la galerii și muzee – pot juca un rol important în viața persoanelor care suferă de demență. Printre acestea, amintim că muzeele și galeriile de artă sunt spații apreciate la nivel social, dar și spații care pot stimula intelectual și oferă oportunități de incluziune socială, schimbând modul de percepere a demenței în societate. Aceste componente creează împreună efecte emoționale și relaționale pozitive, care pot avea impact asupra persoanelor diagnosticate cu demență, dar și asupra îngrijitorilor acestora (Camic *et al.*, 2016).

Intervențiile având la bază artele vizuale în îngrijirea persoanelor ce suferă de demență au o natură complexă și implică diverse componente: aptitudinile celor care furnizează aceste servicii, contextele în care se desfășoară, caracteristicile persoanelor care le primesc și conținutul activităților propuse (Windle *et al.*, 2018). Pornind de la analiza acestor componente, Windle *et al.* (2018) explorează fundamentele teoretice ale programelor artistice vizuale destinate persoanelor care suferă de demență, încercând să înțeleagă cum și de ce intervențiile

bazate pe artele vizuale pot duce la schimbări semnificative în starea de bine a participanților, în procesele cognitive și în relațiile sociale, după cum pot genera și o percepție mai bună asupra persoanelor diagnosticate cu demență. Acești autori pornesc de la o trecere în revistă a primelor cercetări privind artele vizuale și încearcă să răspundă la întrebările: ce funcționează și ce nu în aceste intervenții, pentru cine, în ce fel, de ce și în ce circumstanțe. Se sugerează că programele eficiente trebuie să îndeplinească două condiții esențiale: pe de o parte, să reprezinte o experiență estetică provocatoare și stimulantă și, pe de altă parte, să fie o practică artistică dinamică și receptivă. Aceste condiții sunt importante pentru reacțiile cognitive, sociale și individuale, ceea ce generează beneficii pentru persoanele care suferă de demență timpurie sau mai avansată. În opinia acestor autori, teoriile stimulării cognitive, ale rezilienței și ale îngrijirii centrate pe persoană ar putea explica mai bine în ce fel și de ce pot funcționa programele artistice vizuale. Modelul lor conceptual este rezumat în Tabelul 1.

Care sunt elementele-cheie ale programelor artistice vizuale destinate persoanelor diagnosticate cu demență? Shoemith *et al.* (2020) și-au propus să identifice aceste componente-cheie și au evidențiat cinci factori care se referă la: natura grupului din cadrul activității, capacitatea facilitatorului, posibilitatea participanților de a alege, capacitatea artistică și conținutul activităților. Informațiile au fost obținute prin intermediul unor interviuri semi-structurate cu profesioniști în domeniul artelor vizuale care aveau experiență în desfășurarea de activități cu persoane afectate de demență, inclusiv cu acelea care au participat la programe de artă vizuală, și cu îngrijitori care

Organizare și servicii

Experiență estetică provocatoare și stimulative

- Materiale de calitate
- În conformitate cu vârsta
- Fără teamă de eșec
- Medii care inspiră
- Lucrări de artă originale
- Imaginația
- Nu este necesară o experiență anterioară
- Maximizarea capacităților reziduale
- Stimularea multisenzorială
- Sărbătorirea momentului

Practică artistică dinamică și deschisă – facilitare specializată

- Recunoașterea potențialului de realizare
- Dezvoltare personală și învățare
- Înțelegerea și luarea în considerare a nevoilor și capacităților personale
- Îndrumare și sprijin fără a prelua controlul
- Înțelegerea a ceea ce înseamnă viața cu un diagnostic de demență
- Punerea în aplicare a tehnicilor
- Experiința artistică
- Caracterul ludic

Interacțiunea socială
Petrecerea timpului împreună
Sprijinul
Experiințele împărtășite
Distrația

Cunoștințele noi
Stimularea intelectuală
Implicarea
Comunicarea
Contribuția proprie
Atenția
Creativitatea

Încrederea
Dominarea / controlul
Autonomia
Exprimarea de sine

Starea de bine

- Plăcerea
- Umorul
- Bucuria
- Calitatea vieții

Procesele cognitive

- Recuperarea amintirilor legate de activități și de persoane
- Amintirea proceselor artistice
- Fluență verbală

Legături sociale

- Legătura permanentă cu galeriile și cu diverse activități
- Incluziunea socială
- Reducerea izolării

Îmbunătățirea percepției asupra demenței

- Observații profunde legate de îngrijitori și profesioniști

Interacțiuni centrate pe oameni

Recunoaștere – Negociere – Colaborare – Joacă – Sărbătoare –
Activități care implică simțurile – Relaxare – Validare – Participare –
Facilitare – Creație – Dăruire

Tabelul 1: Modelul conceptual despre cum pot funcționa programele de arte vizuale pentru persoanele care suferă de demență (Windle et al, 2018)

și-au însoțit membri ai familiei în aceste programe. O analiză tematică a transcrierilor acestor interviuri a identificat cinci aspecte principale. Prima temă discutată de acești autori se referă la beneficiile activității în grup. Participanții au considerat că experiențele de grup în domeniul artelor vizuale au fost mai benefice decât dacă ar fi fost simple experiențe individuale. Acesta a fost un aspect asupra căruia au fost de acord toți cei intervievați, atât cei diagnosticați cu demență, cât și profesioniștii din domeniul artelor vizuale.

Au existat mai multe motive care au confirmat beneficiile sesiunilor de grup, inclusiv faptul că intervențiile de grup au favorizat incluziunea socială, le-au permis participanților să se integreze și să se ajute reciproc și i-au îndrumat să-și construiască și să-și mențină relații apropiate și prietenoase cu ceilalți. De asemenea, a fost subliniată importanța sentimentului de apartenență, de a face parte dintr-un grup alături de alte persoane ce suferă de demență, mai ales în condițiile în care diagnosticul de demență este adesea însoțit de o izolare socială semnificativă și de pierderea frecventă a relațiilor cu ceilalți. În ceea ce privește caracteristicile facilitatorilor acestor activități (artiști, terapeuți pe bază de artă sau educatori în materie de artă), s-a subliniat că aceștia trebuie să aibă cunoștințe despre demență și experiență în activitățile cu persoanele care suferă de această afecțiune, dar foarte importante sunt și empatia, respectul, răbdarea și capacitatea de a comunica bine cu participanții. O altă temă relevantă a fost aceea că activitățile ar trebui adaptate la preferințele individuale ale participanților. Facilitatorii au menționat importanța materialelor de calitate, adecvate vârstei, dar și